

Frivillige børn og voksne på sporet af fattiggårdens glemte historie

af Louise Søndergaard

Det er ikke nemt at planlægge en udgravning, hvor personalet hovedsageligt består af frivillige. I skolernes efterårsferie havde Museum Skanderborg besluttet at invitere de, der havde lyst, til at deltage i udgravningen af Firgårde Fattiggård. Det lød ligetil, men i ugen før begyndte spørgsmålene at melde sig: Mon der kun kommer børn? Eller pensionister? Mon de hurtigt begynder at kede sig? Vil hele dagen gå med at besvare alverdens spørgsmål? Når vi overhovedet at få noget fra hånden, og bliver det faglige udbytte i orden? Mon de frivillige skynder sig hjem, så snart de første regndråber falder? Og kommer der i det hele taget nogen?

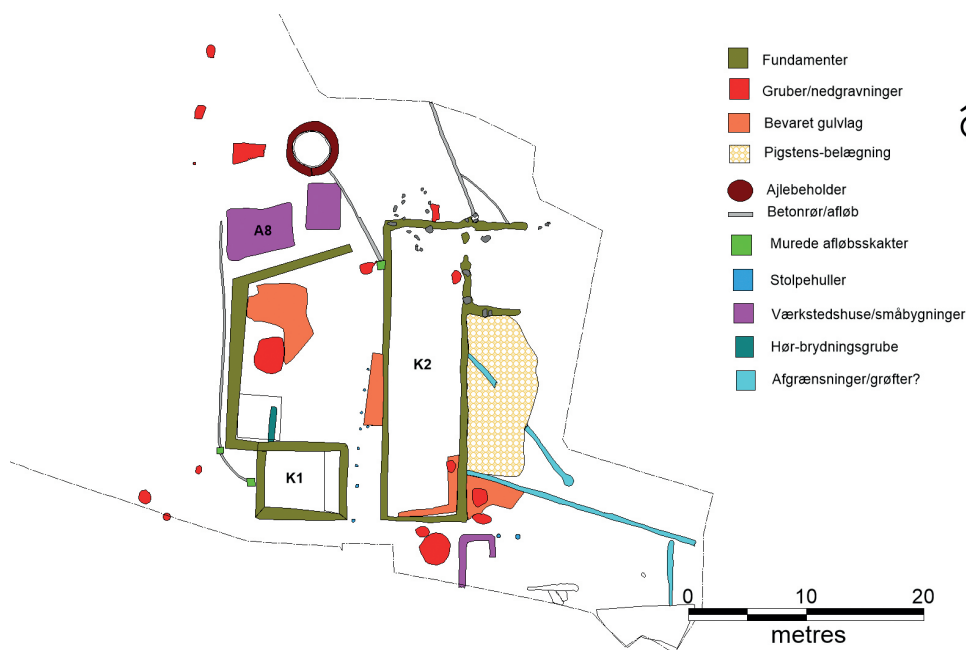
En fattiggård vågner af sin Tornerose-søvn

Skolernes efterårsferie dannede den tidsmæssige ramme omkring det medborgerskabs-projekt, der gik ud på at afdække den for længst nedlagte Firgårde Fattiggård. Fattiggården lå øst for Firgårde, hvor der indtil for nyligt var dyrket mark, og hvor der snart opstår en helt ny bydel i form af terraserede parceller med udsigt til Himmelbjerget. Fattiggården ligger direkte oven på bebyggelse, der stammer helt tilbage fra den ældre romerske jernalder (1-200 e.Kr.).

Gravemaskinerne har for længst fjernet den jord, som lå beskyttende hen over resterne af fattiggårdens fundamenter i 100 år. Al den jord, som de stakkels nedbrydningsarbejdere har måttet tilføre hele området ved håndkraft, således at arealet atter kunne fungere som landbrugsjord. Det tog lang tid at fjerne med gravemaskinen, så det var barskt at forestille sig, hvor opslidende en tjans, det må have været med en håndskovl.

Fundamenterne fremstod stedvis rigtig fint med kraftige syldstensrækker af hovedstore sten i lige forløb. Formentlig har disse båret en fodrem, som husene har været opført på. Ved nedbrydningen har hovedparten af materialerne været ført bort til anvendelse andetsteds, og det er kun resterne, der ligger tilbage. Der kunne observeres en del rester af teglsten, og det formodes, at i hvert fald nogle af bygningerne har været teglbyggede med bindingsværk. Der er ikke fundet rester af tagsten, så tagene har sikkert været stråtækte. Fotos af bygningerne har det desværre ikke været muligt at finde.

< De stensatte fundamenter afdækkes med gravemaskinen. Foto: Museum Skanderborg.

*Indmålt oversigt over de tilbageværende rester af fattiggården. Den lille bygning K1 er en formodet staldbygning, mens K2 må være beboelsesdelen.
Bearbejdning: Louise Søndergaard.*

Fundamenterne passer ikke just med aftegningerne på kort fra samtiden, hvor der tilsyneladende skulle have ligget en større trelænget gård. Enten er kortene forregnede, eller også har nedbrydningsarbejdet været så meget desto grundigere i nogle af længerne. Dertil skal nævnes, at der fortsat mangler at blive muldafrømmet i østlig retning, så selvom der ikke var noget at se i de indledende søgerender, så kan her stadig gemme sig rester af bygninger. Det finder vi først ud af til foråret, når der skal foretages udgravninger i denne retning.

Hvad der nu er synligt, er en nordsyd-orienteret bygning (**K2**), der er 25m lang og 7m bred. Denne formodes at være hovedhuset, som husede fattiglemmerne. Sydvest herfor er der en mindre bygning (**K1**), som måler 7 x 6 m. Herfra går et kraftigt fundament i nordlig retning og siden i østlig. Dette tolkes i skrivende stund som en mur, der omkranser en indre gård, der sikkert har været delvist overdækket. Den lille bygning kan have været en staldbygning. Vinden suser ofte om Kildebjerg, og for lemmerne på fattiggården har udsigten til det nyopførte tårn på Himmelbjerget næppe været så væsentlig som læ til arbejdet. Lemmernes demokratiske rettigheder var alligevel ikke-eksisterende, så de Himmelbjergske folkemøder var næppe et dagligt samtaleemne på gården.

Venstre: Selvom stenene er pillet op, ser man tydeligt omfanget af pigstensbelægningen, og hvorledes den følger beboelsens ydermur.

Højre: Trine og Elise er ved at afrense en af de teglbyggede skakter, der formentlig er rensebrønde til afløb. Betonrør løber ud fra hver side af skakten.

Fotos: Museum Skanderborg.

På den østlige side af beboelseshuset har der været en pigstensbelægning, der nu kun ses som små gule, sandfyldte huller i lige rækker. Stenene er tydeligvis pillet op én for én til genanvendelse andetsteds. Denne side må altså være husets præsentable forside. Nord for staldbygningerne findes den nedgravede, teglbyggede ajlebeholder, og her har også ligget et par småbygninger, der antages at være værkstedslignende bygninger, bl.a. (A8), som blev borgergravningens tilløbsstykke. Noget overraskende løb der langs store dele af bygningerne forskellige, modulbyggede betonrør, der to steder forbandt en teglbygget skakt med ajlebeholderen. Rørene så helt moderne ud, og det forekom lidt for luksuriøst, at en fattiggård skulle have haft afløb. Tilsyneladende ikke alene fra staldområdet, men også fra beboelsen.

Mod vest – bag gården – fandtes diverse nedgravninger med skrald, slagteaffald og en død hund! Eftersom sidstnævnte ikke blot var blevet henkastet på møddingen, må det have været et kært medlem af fællesskabet på gården.

Udgravningen

Hunden blev også en af borgerudgravningens darlings og de to drenge Marius og Laurits, som fik lov at udgrave hunden sammen med deres morfar, var godt trætte af, at de ikke skulle være med mere end en enkelt dag i felten. Det var således planlagt, at man kunne tilmelde sig formid-

Marius og Laurits med den begravede hund imellem sig. Foto: Museum Skanderborg.

dags- eller eftermiddagsholdet, eller vælge at blive en hel dag. Kun få havde tilmeldt sig hele dagen, men til arkæologernes glæde valgte mange at *blive* hele dagen. Både børn og voksne blev grebet af arbejdet med at afdække de mange genstande og strukturer, der dag for dag fremstod tydeligere. Enhver arkæolog ved, at det netop er ved fyraftenstid, at det spændende fund kommer frem, og dét lærte de frivillige hurtigt!

Det stod lynhurtigt klart, at arkæologernes ængstelser var komplet ubegrundede! Efter en meget kort introduktion til udgravningsfeltet, fattiggården og udgravningsmetoder, blev de frivillige sat på forskellige opgaver. Nogle skulle afrense og tømme de teglbyggede rensebrønde, der stod omkring fundamenterne, andre skulle udgrave små gruber eller tømme kvadratmeterfelter i en af værkstedsbygningerne. Samtlige frivillige – en fornøjelig blanding af enegængere, familier og bedsteforældre med børn i alle aldre – kastede sig over opgaverne med en imponerende iver.

Udgravningssituation i A8. Foto: Museum Skanderborg.

De fleste fik hurtigt styr på arbejdsmetoderne; alle fund skulle indsamles, sten lægges i én bunke, tegl i en anden og jorden køres væk. De fleste holdt sig tilmed nogenlunde til arkæologernes instrukser om at grave i tynde lag og ikke nedad i huller. Enkelte af de mest friske børn blev så optaget af det, de var ved at finde, at der gik muldvarp i den! Men det kan ske for selv den mest erfarne arkæolog, når spændingen stiger.

Bekymringerne om, der ville blive mere snak end arbejde, kunne vi også have sparet os. Folk havde slet ikke *tid* til at spørge arkæologerne. Snakken gik ganske vist lystigt rundt omkring i feltet, hvor både børn og voksne var dybt optaget af deres arbejde. "Jeg har fundet noget!", "Hvad har det mon været brugt til?", "Se!" og "Kan vi ikke godt komme igen i morgen, far?" var nogle af de sætninger, man oftest kunne høre. Mange havde imidlertid også gode og lange diskussioner om tid, sted og anvendelse af genstandene, ligesom der blev digtet masser af historier, som knyttede genstande sammen med gårdens beboere. Folk gjorde ikke

*Clara og Malte foran A8 med deres fund: et pibehoved og en natpottel!
Foto: Museum Skanderborg.*

alene en enorm indsats i forhold til at få noget arbejde fra hånden. De engagerede sig hovedkulds i det egentlige mål med udgravningen; nemlig at få levendegjort fattiggårdens glemte historie. De mange genkendelige genstande kobledes finderens sammen med fortiden direkte. Her var ikke tale om en genstand, der skulle betragtes gennem en museumsmonter efter at talrige museumsfolk havde vasket, limet og konserveret, men en genstand, som sidst var blevet håndteret i fortiden og *aff* fortiden. Dét gør indtryk.

Alle bidrager til at fortælle historien

Det var en kolossal og ganske uventet sidegevinst ved projektet, at de frivillige såvel som de mange besøgende, der lagde vejen forbi udgravningen, havde masser af viden at byde ind med. En gård fra slutningen af 1800-tallet er på ingen måde hverdagskost for en arkæolog, der normalt holder sig til oldtidens efterladenskaber – hovedsageligt i form

Signe på 12 år, der som den eneste fandt en mønt i udgravningen. En 4-skillingsmønt fra 1854. Foto: Museum Skanderborg.

af jernalderbopladser. Såvel bygningsdele som fundmateriale var nyt for arkæologerne også, og det gav en god dynamik på udgravningen, at alles forestillinger og meninger kunne komme i spil på lige fod. En af de frivillige var tipoldebarn til en tidligere bestyrer af fattiggården, mens en besøgende selv havde været børnehjemsbarn på efterfølgeren til fattiggårdens børnehjem inde i Firgårde. En anden hyppig gæst på udgravningen var Jørgen Olesen fra Firgårde, hvis far og dennes forældre før ham først havde ejet – og siden dyrket jorden over den sløjfede gård. Jørgen Olesen var en god hjælp til oplysninger om gårdens historiske forhold, ligesom han var en glimrende kilde til informationer omkring gårdens opbygning og bygningselementer. Det samme gjorde sig gældende for flere af de – fortrinsvis ældre – besøgende. Flere var enten selv opvokset på landet eller kendte til bedsteforældres gårde og kunne identificere forskellige elementer og genstande, som ikke umiddelbart lod sig tolke af yngre byboere!

Interesserede, som ikke havde lyst eller mulighed for at grave med, kunne blive klogere i den formidlingscontainer, som var opstillet ved indgangen til udgravningen. Skanderborg Kommune havde venligst udlånt en container, som Skanderborg Historiske Arkivs historikere havde indrettet med plancher og fortællinger om fattiggårde og -forsorg. Mange nysgerige gæster kiggede forbi containeren, som ud over spændende historier også bød på opvakte arkivmedarbejdere og varm kaffe!

Daglige besøg af pressefolk skulle vi også vænne os til. Børnene på udgravningen var vilde med at udtale sig til både avis, radio og tv, og det kom der mange fornøjelige indslag ud af. P4 var forbi udgravningen to gange og lave direkte radioindslag, DR optog et indslag til deres TV-avis og TV2 Østjylland til deres nyheder. Herudover var der masser af dækning i den skrevne presse. Der var altså massiv interesse for projektet – også uden for Ry. Flere af de frivillige var tilmed kørt fra en anden landsdel for at deltage i udgravningen, som i sin form var en ganske

*Artiklens forfatter live i radioen, mens de frivillige knokler i forgrunden.
Foto: Museum Skanderborg.*

enestående mulighed. Der foregår fra tid til anden åbne udgravninger, hvor frivillige en enkelt dag kan komme og være med til at udgrave en jernaldergrube eller tilsvarende, men det er en anden form. Her var der tale om et regulært projekt, som hovedsageligt skulle udføres af frivillige. Ét element – en gård fra 1800-tallet – skulle udgraves, og alle kunne være med! Arkæologerne satte således den metodiske ramme for udgravningen, men alle forventedes at bidrage til fortællingen om gården.

Hvorfor udgrave en fattiggård?

Der er kun enkelte fattiggårde med originalt interiør bevaret i landet, blandt andet dén, der nu er Forsorgsmuseet i Svendborg. Andre steder er fattiggårdene nedrevet eller ombygget – oftest var der tale om en skændsel, som byen hurtigst muligt ville usynliggøre og helst tilintetgøre. I Firgårde viste der sig altså en ganske enestående mulighed for at kigge nærmere på det interiør, der aldrig nåede eftertiden.

Udsigt fra nord over udgravningen af værkstedshytten A8. I forgrunden ses ajlebeholderen, mens dele af fundamenterne anes i baggrunden. Foto: Museum Skanderborg.

Fattigmands skrald – arkæologernes guld

Garbology er det engelske ord for den videnskab, der beskæftiger sig med at studere moderne kultur gennem analyser af affald. Det er stadig en forholdsvis lille gren i dansk arkæologisk forskning, men der er bl.a. foretaget udgravninger på lossepladser i København, og det har genereret masser af viden om de københavnske beboeres gøren og laden tilbage i tid.¹⁾

I 2010 var skandalesagen om Ekstra Bladets gennemrodning af Karen Ellemanns (V) private skraldespand et glimrende eksempel på opfattelsen af skrald som en meget pålidelig kilde.²⁾ Vores skrald er alt andet end vores ansigt udadtil! Ekstra Bladet kunne oplyse, at den daværende miljøminister havde kastet både batterier, aviser, uspist mad og el-pærer i beholderen med husholdningsaffald, netop som hun havde prædikeret affaldssortering og mindre madspild. Avisen mente altså at kunne konkludere, at Karen Ellemann som miljøminister var komplet utroværdig.

Den konkrete sag vil artiklens forfatter nødtigt forholde sig til, men sikkert og vist er det, at de skriftlige kilder sjældent fortæller hele historien alene. Der er som oftest pyntet på dette og hint, ligesom det langt fra er alle samfundsgrupper, der har haft muligheden for at udtrykke sig på skrift. Behovet for at bortskaffe affald er derimod universelt. På jernalderens bopladser er det tydeligt, at man heller ikke bare har trasket rundt i sine efterladenskaber; de håndgribelige genstande er enten gravet ned eller henkastet i et nærliggende vandhul. Og dét billede genkendes helt op i midten af 1900-tallet, hvor man i hvert fald på gårdene har begravet sit affald eller deponeret det ”ude bagved”.

Også fattiggårdsaffald har iboende informationer og historier. Men kan man ud fra affaldet fastslå, at det er en fattiggård, og ikke bare en tilfældig gård? Det er da i hvert fald overraskende, at vi fandt brændevinsflasker og pibehoveder – genstande, der trods fattiggårdens reglement om nydelse af tobak og alkohol - fint legetøj og tilmed en mønt! Yderligere beskrivelser af fundene, og hvad de kan fortælle, kan man læse om i den følgende artikel.

Brugsgenstande får ikke nemt status af ubrugelige på en fattiggård. Det siger sig selv, at tingene genbruges og slides, indtil de på ingen måde kan fungere længere, når mennesker er mange og pengene få. Her var altså tale om det mest ubrugelige skrald af alt; det skrald, der på ingen måde kunne genanvendes. For de deltagende i udgravningen fik skraldet en ganske anden betydning! Det var reelle skatte, der væltede op af jorden lige for deres øjne. Det var både det, at finde dem, der var attraktionen – at være den første, der ser tingene i 100 år – men også hele fortællingen, der udfoldede sig for hver ny genstand, der blev udgravet.

Onsdagens udgravningshold har taget opstilling inde i den formodede lukkede gårdsplads på fattiggården. Foto: Museum Skanderborg.

Stemningen på udgravningsfeltet og de mange positive tilkendegivelser efterlader ingen tvivl om, at de frivillige var meget fornøjede med projektet. Kombinationen af læring, underholdning og medindflydelse på historiens afdækning synes at være hemmeligheden. Alle vil gerne sætte et aftryk, og det er dét, de frivillige her har gjort, netop ved at lade andres historie komme for en dag.

Artiklens forfatter, der også var udgravningsleder på projektet, samt de øvrige deltagende arkæologer lærte også en masse i løbet af ugen; at det ikke er hverken besværligt, krævende eller uoverskueligt at indbyde frivillige til åbne udgravninger. Det var en meget positiv overraskelse, at enhver løftede deres arbejdsopgave uden indsigelser og med stor iver. Læg dertil sidegevinsten ved de deltagendes vekslende aldre og baggrunde, hvilket gav udslag i mange forskellige teorier og forklaringer undervejs.

Noter

¹⁾ Lene Høst-Madsen: "Nyere historisk arkæologi i fortiden og fremtiden". *Gefjon* nr. 1. 102-129, 2016.

²⁾ <http://politiken.dk/indland/politik/art4987776/Journalister-meldt-til-politiet-for-at-rode-i-ministers-skraldespande>